

Jan Patočka

Akademie věd
České republiky

F Institute of Philosophy
Filosofický ústav AV ČR

věda 67
kolem
nás
osobnosti

Tento krácený a upravený text rozsáhlejší studie je předběžným výstupem z probíhající badatelské aktivity Archivu Jana Patočky, z jeho biografického, archivního, bibliografického a komparatistického výzkumu v rámci Strategie AV21. Kromě primárního zdroje ve filosofických textech, soustředovaných v Sebraných spisech v nakladatelství OIKOYMENH péčí hlavních editorů Ivana Chvatíka a Pavla Kouby, čerpá tento výzkum ve své faktografii z cenných informací poskytnutých Patočkovými dcerami, paní Františkou Sokolovou a paní Janou Patočkovou, stejně jako synem, panem Janem Patočkou.

Použity jsou dále písemné i ústně sdělené (formou *oral history*), po dobu posledních padesáti let shromažďované reflexe a faktické informace, širší interpretace i pouhé glosy – až na výjimky v tomto úsporném textu přímo necitované – mých přátel, učitelů a kolegů, nejstarších ještě zastižených, dnes již jen některých žijících Patočkových pamětníků i dnešních nejmladších účastníků patočkovského bádání.

Tak na tomto textu-destilátu mají také svůj tichý autorský podíl patočkovští interpreti Ivan Chvatík, Filip Karfík, Pavel Kouba, Miroslav Petříček, Petr Rezek a dále Erika Abrams, Michal Ajvaz, Johann P. Arnason, Renaud Barbaras, Marie Bayerová, Miloslav Bednář, Václav Bělohradský, Petr Blažek, Ivan Blecha, Frank Boldt, Jiří Brabec, Christiane Brenner, Jakub Čapek, Václav Černý, Henri Declève, Peter Demetz, Ivan Dubský, Jan Frei, Tomáš Halík, Ludger Hagedorn, Miloš Havelka, Ladislav Hejránek, Tomáš Hermann, Josef Hiršal, Vojtěch Hladký, Miloslava Holubová, Milan Jankovič, Svatopluk Karásek, Erazim Kohák, Jaroslav Kohout, Jiří Kolář, Božena Komárková, Daniel Kroupa, Dana Léw, Bedřich Loewenstein, Valérie Löwit, Tereza Matějčková, Zdeněk Mathauser, Alexander Matoušek, Jiří Michálek, Alena Míšková, Jiří Musil, Klaus Nellen, Dana Němcová, Květoslava Neradová, Zdeněk Neubauer, Jiří Němec, Anastáz Opasek, Karel Palek, Martin Palouš, Radim Palouš, Jiří Pechar, Jitka Pelikánová, Josef Petrání, Zdeněk Pinc, Petr Píthart, Jindřich Pokorný, Jiří Polívka, Aleš Prázný, Vilém Prečan, Rio Preisner, Giovanni Reale, Jan Rous, Eva Řehová-Jůzová, Jana Seifertová, Věra Schifferová, Jana Smolanová, Milan Sobotka, Jan Sokol, Stanislav Sousedík, Alexandr Stich, Eva Stuchlíková, Kristián Suda, Jiřina Šiklová, Ilja Šrubař, Ladislava Švandová, Jindřich Toman, Ivo Tretera, Dušan Třeštík, Zdeněk Urbánek, Ludvík Vaculík, Zdeněk Vašíček, Jan Vladislav, Ivan Vyskočil, Daniel Vojtěch, Petr Vopěnka, Tomáš Vrba, Paul Wilson, Josef Zumr, Josef Zvěřina... Všem náleží můj dík a moje úcta.

Jan Vít

V temném roce 1939, již po zřízení německého protektorátu, vyšel v Praze útlý svazek se studií *Česká vzdělanost v Evropě* z pera filosofa Jana Patočky. Českou vzdělanost tu autor rozumí – vědom si evropského rozměru své úvahy – všeobecnou vzdělanost národa, jeho kulturu v úhrnu a širším významu, působení a duchovní odkaz jeho osobnosti: „*všeplatnost ducha*“ doslova. Aby se duch národa vyvaroval mravního zhroucení, píše na tehdejší dějinné křižovatce dvaatřicetiletý Patočka, k tomu jsou „*nenahradi- telnými zdroji duchovních fondů velké osobnosti. Ty však nelze získat, jsou darem mi- losti. Prostředky duchovního boje, které máme k dispozici, jsou druhu intelektuálního a mravního...*“

V roce 1977, poté co Jan Patočka, v té době mluvčí občanské iniciativy Charta 77, zemřel po vyčerpávajících výsleších komunistickou Státní bezpečností, napsal ve svém nekrologu světově proslulý lingvista Roman Jakobson, s nímž byl Patočka v kontaktu od Jakobsonova předválečného pobytu v Československu: „Byli tři čeští filosofové světového významu a mimořádné mravní síly a čistoty: Jan Amos Komenský, Tomáš Garrigue Masaryk, Jan Patočka.“ Mravní integrita spojená s celkovým nahlédnutím světa kritickým rozumem stojí u těchto osobností nad filosofickou odborností. A přece neznamená takový filosofický život víc – napsal Patočka ještě jako student – než „*klid- nou jasnost o celku života, vědomí, že tento způsob jednání je pro mne nutnost, jedině možný způsob mé existence ve světě*“.

Bylo by omylem považovat Jana Patočku vzhledem k okolnostem jeho smrti za mu- čedníka: i v posledním okamžiku došel „způsob jeho existence ve světě“ svého naplnění, ne-li potvrzení. Patočka žil a působil nejen uprostřed hlavních myšlenkových proudů dvacátého století, v živém kontaktu s osobnostmi velkých jmen, od Husserla k Hei- deggerovi, chceme-li zůstat jen v oblasti fenomenologické filosofie. Prožil svůj život zároveň v přechlívce a vírech dějinných událostí tohoto „krátkého století“, ve stínu dvou umrtvujících diktatur, nacistické a komunistické. Prožil a především promyslel toto historické dění v jeho celoevropském, ba civilizačním dosahu.

Fenomenologickou filosofií, k níž se Patočka hlásil, rozuměl „*nikoli pouze Husserlo- vo učení*“. Jakožto způsob myšlení, filosofické tázání po tom, jak se nám svět zjevuje, je fenomenologie „*obsažena ve filosofii vždy*“. Pod Patočkovým fenomenologickým dílem, stejně jako pod jeho pracemi věnovanými dějinám filosofie, zejména filosofii řecké, ale i Komenskému a Masarykovi, dějinám českým v jejich „*národním programu*“ či dějin- nosti duchovního útvaru Evropy proudí jako ponorná řeka celistvý filosofický názor.

Patočkovu „myšlení dějin“ bylo korunováno *Kacířskými eseji*, jeho vrcholným dílem z půli sedmdesátých let minulého století, oněch šedivých let, která sama pobídla vy- slovit naléhavěji všechno dosud řečené – v apelech, jimiž Patočka vzápětí ideově scelí Chartu 77. Filosof tu mluvil v bytostném vztahu k domácí obci, s jejímž hanebným stavem neváhal na Sókratův způsob vstoupit do konfliktu – hovoří se doslova o Patočkově „*politickém sókratismu*“.

Stejně jako souborem svého členitého filosofického díla přitahuje nás Jan Patočka svým životem jako strhujícím příběhem spojeným s duchem doby. Jakkoli se Patočkovu dílo zdá na první pohled „*filosofický*“ odtažitým, je v „*neviditelném úsilí filosofově*“ vůči svému okolí i své době plně angažované. Nebudeme-li Patočkovu myšlení chápat jako starosvětské moralizování, nebo se naopak pokoušet je reprodukovat v takřka povinné adoraci či v zjednodušeném plakátovém použití významově obtěžkaných pojmů, jako jsou „*pravda*“ či „*svoboda*“, začne k nám mluvit filosof překvapivě aktuálně a naléhavě.

Patočka senior & Patočka junior

Při tom všem je Patočkův příběh plný hluboce lidských rysů, včetně přiznaného váhání a nejistot. Není to příběh suchopárný, ale oživaný filosofovým specifickým temperamentem – se smyslem pro hru světa, obdařený tichým humorem a ironií, oním „filosofovým smíchem“. I takto je Patočka dědicem Sókratovým. Přítomný pro nás i dnes, nikoli zkamenělý v bystu odloženou do lapidária.

|| Mládí filosofovo

Příběh se počíná roku 1907, kdy se Jan Patočka narodil v Turnově jako jeden ze čtyř synů středoškolského profesora. Otci se dostalo vzdělání klasického filologa (v mládí se účastnil dokonce jedné z archeologických výprav W. Dörpfelda, spolupracovníka slavného Heinricha Schliemanna); v lásce k řeckému světu a jeho vzdělanosti vychovával i syna Jana, kterého sám od útlého dětství učil starou řečtinu.

Patočkova matka Františka pocházela z chalupnické rodiny, citově a umělecky založená, v mládí za vlastní vydělané peníze absolvovala kurzy v pěvecké a operní škole, s kteroužto přípravou se stala zpěvačkou na Budilově plzeňské scéně (obsazována do sopránových rolí jako Anička v *Čarostřelci*, Micaela v *Carmen*). Na rozdíl od svého muže, „nesmiřitelného ateisty“ (vzpomínal později Jan Patočka), byla matka věřící, v onom duchu lidové religiozity, uprostřed práce, v „*modlitbě rukou*“. Jendu považovala za nejnadanějšího ze svých synů, láskyplně shovívavá k jeho nepraktičnosti a povznesenosti nad banality dne...

„Jenda jako obyčejně upadl na rovině a natloukl si nos,“ psala Františka Patočková manželovi, a jindy, že Jenda, teprve šestiletý, „chodí celý den se zápisníkem, jako učenec dělá si poznámky...“ Stále pro sebe něco psal - vzpomínal na Jana bratra František -, „kradl k tomuto účelu našemu otci papír, spotřeboval haldy papíru, nechával všechny popsané. Byl pro to stále bit - byl z nás čtyř kluků nejvíce bité dítě. Jednou dostal nařezáno, podruhé se ale papír ztratil zas...“

Po obecné škole navštěvoval Jan reálné gymnázium, to už Patočkovi žili v Praze na Královských Vinohradech. Otcův „*nesmírný vliv, do dospělosti autorita takřka nedvolatelná*“; domácí knihovna, v níž nechyběly filosofické edice Laichterova nakladatelství a ovšem spisy Masarykovy, požívající zvláštní otcovy úcty; též od mládí pěstovaný múzický a estetický cit, velké jazykové nadání – to vše vedlo osmnáctiletého Patočku v roce 1925 na filosofickou fakultu Karlovy univerzity. Vedle filologických studií ve specializaci romanistické a slavistické směřoval však k filosofii. Hned v letním semestru prvního ročníku si ke kursům historické mluvnice francouzštiny či italštiny připsal výběrovou přednášku Emanuela Rádlu o nové literatuře filosofické.

„Milý tatínku, nehněvej se na mne za tohle všecko,“ vysvětloval student Patočka otcí, smlouval a sliboval hory doly, včetně zvládnutí Křepinského mluvnice historické italštiny, neboť: „co bych to byl za zbabělce, kdybych pro svou filosofickou slabůstku opomíjel a jí omlouval intelektuální neschopnost a slabost vůle...“ Otcí to přesto dělalo nejednu vrásku, jak o tom psal o Janových prázdninách ženě: „Starosti! Bez toho jich mám dost s Jendou, který je nezkratný a bezohledný. Prosím Tě, dej na něj pozor, ať chodí do lesa bez filosofických knih!“

Když filosofie zcela převážila nad studii filologickými, ne hned s tím byl otec srozuměn – copak se dá něčím takovým pořádně uživit? Věrný svému praktickému založení zachovával si Patočka senior k metafyzice ostrážitý odstup. Patočka junior byl přitom jen nanejvýš vnímavým žákem v řecké *paideia*, k níž byl od mládí otcem veden. A v této výchovné praxi platí *filosofia* nejen za lásku k moudrosti, ale za zvolený způsob života... Budiž tedy, jenom nesmí být ta filosofie – trval otec na svém jako zarytý ateista – v žádném případě poznamenána religiózně! Zbytečná obava: religio Jana Patočky bude založeno na „víře filosofické“. Již jako student shledával, že filosofie je „*duchovním centrem pro život, stojícím někde mezi uměním, vědou a snad i náboženskou oblastí*“, univerzem, které „*lidský život duchovně podkládá a dává i zase problematizuje mu každý daný obsah*“.

Soudobá duchovní krajina

Filosofické myšlení bylo u nás ještě v půli dvacátých letech, kdy do akademického prostředí vstupoval mladý Patočka, poznamenáno pozitivismem. V praxi se prosazovalo jako tzv. vědecká filosofie, v nápodobě speciálních věd, v nichž objektivistický pozitivistický duch převládal: „*kněžství vědy*“, říkal tomu Patočka.

Positivistické principy byly obsaženy už v Masarykově realismu. Masaryk nicméně dokázal scientisticky založený pozitivismus převádět do „praktické filosofie“, vstříc aktuálním společenským problémům. V politickém smyslu se tato praktická filosofie projevila v onom jedinečném výkonu – zdůraznil Patočka –, že zde „*myslitel založil stát*“. Samostatný stát jako výzvu pro českou společnost, s cílem „*zjednáni prostoru pro odpovědné politické jednání*“; v občanské rovině výzvu pro každého, „*kdo je Masarykovým počinem spolupozván a spoluvyván*“, kteroužto „*spoluúčast lze realizovat jen riskantní spoluodpovědností*“, v překonávání zajištěnosti a netečnosti běžného života...

Karlova univerzita, žijící dosud duchem „národního“ pozitivismu, nebyla v časech Patočkova mládí jediným akademickým centrem tehdejší Prahy. Až do konce třicátých let tu trval nepřehlédnutelný vliv pražské německé univerzity (osamostatněné od r. 1882, po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na německou a českou část). Její filosofická studia vybízela k navázání přinejmenším na Bernarda Bolzana nebo na vyznavačsky rozvíjené učení Franze Brentana a jeho žáků působících na pražské německé univerzitě na přelomu 19. a 20. století: filosofa jazyka Antona Martyho či zakladatele tvarové celostní psychologie Christiana von Ehrenfels a Carla Stumpfa. Všichni dohromady – připomíná Patočka – tvořili u nás jednu z linií rozvětveného rodokmenu fenomenologické filosofie. Ještě ve třicátých letech se mnozí z profesorů a žáků pražské německé univerzity budou podílet na společné činnosti česko-německého Pražského filosofického kroužku – v té době již za Patočkovy aktivní spoluúčasti.

Vedle německé univerzity působily v Praze od dvacátých let vzdělávací a badatelské instituce ruského a ukrajinského exilu, přijímaného vstřícně po bolševické revoluci v Rusku díky tzv. Masarykově akci. Filosofickými spisy Nikolaje Losského a dalších osobností tohoto exilu se mladý Patočka pročetl již při koncipování své doktorské práce. Především však byl od třicátých let ve styku se členy Pražského lingvistického kroužku, na prvním místě s Romanem Jakobsonem, jakož i s ukrajinským slavistou a lingvistou Dmytrem Čyževským.

V prvním semestru na Karlově univerzitě studenta Patočku „*velice zklamaly*“ přednášky Františka Krejčího, vůdčí postavy domácího pozitivismu. První Patočkův systematický školitel J. B. Kozák se v soudobé filosofii povšechně orientoval, s jejími nejnovějšími výboji však seznamoval žáky jen informativně. Nad všechny se tu tyčil Emanuel Rádl, filosof znepokojivě „*dráždící, provokující*“. Filosofii a stejně i vědu chápal Rádl jako bytostně spojené s etikou, vždy pohotové k veřejnému nasazení. S Rádlem před očima zárala Patočkova filosofická osobnost jako nezbytně pozorná k společenským otázkám.

Paříž, Berlín, Freiburg – od Husserla k Heideggerovi

Celkově bylo „*tehdy počínající generaci koncem dvacátých a v třicátých letech v českých studijních poměrech nevolno,*“ vzpomínal Patočka. Sám měl ve svých jednadvaceti to štěstí, že mohl školní rok 1928/1929 strávit jako stipendista francouzské vlády na Sorbonně.

V Paříži se stala jeho osudem Husserlova fenomenologie. Jistého únorového odpoledne zůstal sedět po přednášce předčasně ukončené, neboť měl prý v posluchárně přednášet profesor Husserl. „*Většina posluchačů opustila sál, já jsem však zůstal s chvějícím se srdcem – neboť jsem už dlouho v Husserlovi viděl svého filosofa.*“ Tak se stal Patočka přímým účastníkem slavných přednášek, později známých jako *Karteziánské meditace*, shrnujících dosavadní Husserlovu fenomenologickou systematiku v „*novém intuitivismu, který k nové metodě filosofování přiváděl mládež filosofující na počátku našeho věku...*“

Patočka se vrátil z Paříže s tím, že pozitivismus lze překonávat, „*že filosofie obnovuje svou pretenci být scientia generalis z vlastního kořene, nikoli jako služka či dlužník speciálních věd.*“ Začal vyhlížet přes domácí humna a referovat, co kde již zahlédl. Od roku 1928 zahájil pravidelnou recenzentskou a posléze i autorskou spolupráci s ča-

sopisem *Česká mysl*, nejčtenější filosofickou revuí té doby. Ještě ze stipendijního roku v Paříži psal do *České mysli* zasvěcené recenze francouzské filosofické produkce, přidával glosy soustavně komentující myšlení domácí i světové.

K tomu všemu vyslovil student filosofie Jan Patočka záhy své krédo – filosofie jako osobní poslání. V prvním větším textu uveřejněném v *České mysli*, ve stati *Theologie a filosofie* z roku 1929 (vzniklé na základě diskuse se studentem teologie J. B. Součkem, později předním protestantským teologem a Patočkovým celoživotním přítelem), pohlíží dvaadvacetiletý autor („*Nejsem sice ještě filosofem, ale chci jím být*“) na filosofii jako na „*hledání a nalézání věčného a neměnného i v nejokamžitějším a nejprchavějším*“. Sama „*pravda*“, ke které hledající filosof dospívá, „*je jím pouze nalezena*“; zatímco teologovi Bůh pravdu zjevuje, filosof „*nedovede odůvodnit svou pravdu jinak než tím, že ji používá*“, kráčeje po zemi, „*nikdy si nesmí dát poručit, být samým Bohem*“.

Zaujetí husserlovskou fenomenologií Patočku nepustilo. V roce 1931 obhájil doktorskou disertaci *Pojem evidence a jeho význam pro noetiku*, která cíleně ústila do „*pojetí evidence u Husserla*“, do noetiky utvářené fenomenologickou metodou. Z práce doktoranda se české prostředí poprvé dozvědělo o základních kamenech fenomenologické filosofie.

Po promoci odjel Patočka na podzim roku 1932 jako stipendista Humboldtovy nadace do Německa – v přelomové době konce výmarské republiky a Hitlerova uchopení moci. Nejprve Berlín a zde hutný seminář Nicolaie Hartmanna o Aristotelovi. „*Tu jsem se setkal s Aristotelem vlastně poprvé*“, vzpomíná Patočka. Zároveň ale sebevědomě – s časným již kritickým náhledem – psal tehdy (19. listopadu 1932) „*milé přítelkyně*“ Heleně Matouškové, lásce ze společných romanistických studií a své příští choti, že jakkoli znamenitě jsou Hartmannovy semináře, jsou spíše monologem než dialogem. Jako by tu již deklaroval nároky, jaké bude na sobě sám uplatňovat: otevřenost jako nezbytný způsob filosofování... Berlín nabídl Patočkovi také přednášky klasického filologa Wernera Jaegera věnované starořecké *paidea*, oné výchovné pedagogice, která nejen zformovala řeckého člověka, ale otevřela cestu humanitní vzdělanosti Evropy, kde *paideia* dostala jméno *humanitas*.

„*V Berlíně jsem se zpolitizoval*“, vzpomínal Patočka jako přímý svědek událostí následujících po Hitlerově jmenování říšským kancléřem v lednu 1933. Byl přímým svědkem požáru říšského sněmu, aktivizace gestapa, narůstajícího teroru v ulicích. Svědkem onoho „*čarodějnického kotle, v němž už byl počátek konce Evropy*“ a zároveň „*srážky dvojího Německa*“. Neboť stále ještě přežívalo také Německo vzdělanosti, „*pod sluncem Goethovým*“, v ideálech Kantových či Herderových, rozpoznatelné dosud na univerzitách v Marburgu, Heidelbergu, Göttingenu, Frankfurtu, Freiburgu...

V letním semestru svého německého stipendia se Patočka nechal zapsat ve Freiburgu, na filosofické fakultě vedené Martinem Heideggerem, autorem v té době již věhlasného spisu *Sein und Zeit*, přehodnocujícího celou dosavadní filosofickou tradici. Nejprve však ve Freiburgu, mimo univerzitní zdi, vítá s otevřenou náručí svého krajana prostějovský rodák Edmund Husserl, v té době téměř pětasedmdesátiletý. Na univerzitě byl Husserl již *emeritus*, chce se však Patočkovi věnovat soukromě, zvláště „*přichází-li nezkažen filosofickými naukami a bez duchovních kłapek na očích*“ – vzpomínal Patočka na první Husserlovo přijetí u odpoledního čaje. Tak jako ve starých Athénách pak Husserl s Patočkou filosofoval peripatecticky, na každodenních dlouhých procházkách, jak to už praktikoval se svým vě-

deckým asistentem Eugenem Finkem, jen o dva roky starším než Patočka. Právě Fink Patočkovi na Husserlovu žádost prohloubil znalost základních problémů fenomenologie. A ačkoliv to Husserl neviděl zrovna rád, odváděl Fink Patočku také na přednášky „nevěrného“ Martina Heideggera. Nevěrného stále výraznějším odklonem od Husserlova fenomenologického východiska; „nevěrného“ také (není-li to příliš slabé slovo) svým politickým postojem: letní semestr 1933 začal ve Freiburgu 25. dubna, čtyři dny poté, co Heidegger převzal funkci rektora. Ve své nástupní řeči nový rektor promluvil – tři měsíce po Hitlerově uchopení moci, krátce předtím, než začaly v německých univerzitních městech hořet na hranicích knihy – o „velikosti a nádheře tohoto nového začátku“. Pod rektorem Heideggerem, v té době s odznakem NSDAP na klopi, Patočka formálně studoval do konce července. Neoslnilo jej Heideggerovo politické angažmá, zůstal v něm však dojem zvláštní filosofické hloubky jeho myšlenek.

Odtud s pomocí Finkovou počíná Patočkova cesta fenomenologickou filosofií – „mezi Husserlem a Heideggerem“.

Edmund Husserl
s Patočkou po pravici
a Finkem po levici

Zpátky v Praze... Kroužek neboli Cercle

V Čechách se po svém návratu Patočka cítil ve svém fenomenologickém zaujetí izolován. Ne nadlouho. Z profesorského působení v Halle se na pražskou německou univerzitu v roce 1934 vrátil – donucen k tomu politickým režimem v Německu – pražský rodák, filosof a estetik Emil Utitz. Hodlal ve spolupráci obou pražských univerzit učinit z Prahy respektované evropské centrum současné filosofie – v modelu nadnárodní „republiky učenců“, dle inspirace již zdárně působícího Pražského lingvistického kroužku.

Startovní pobídku Pražskému filosofickému kroužku poskytl VIII. mezinárodní filosofický kongres, pořádaný v září roku 1934 v Praze za předsednictví Emanuela Rádla, na který se z celého světa sjelo na čtyři sta padesát hostů. Ve svém základním poslání působit „*proti myšlenkovému roztržštění evropskému*“ (jak tehdy referoval Patočka jako přímý účastník) měl se zároveň kongres soustředit na aktuálně pocitovanou krizi demokracie a selhávání politického a hospodářského liberalismu, na obranu základních evropských hodnot a odpovědnost vzdělanců vůči nim. V široké, leckdy vsutku tržlivé debatě prosazoval se na kongresu také diskurs fenomenologický. Kromě několika referátů byl podpořen Husserlovým pozdravným dopisem zaslaným kongresu, přičemž čest jej přečíst připadla Janu Patočkovi. Dobový duchovní marasmus je třeba překonávat myšlenkově, zdůraznil Husserlův dopis – s nadějí ve světové poslání fenomenologie.

Dříve, než se tohoto úkolu chopí Pražský filosofický kroužek, dostane Patočka příležitost hovořit na toto téma opět přímo s Husserlem. Byl jím totiž pozván, aby strávil vánoční svátky roku 1934 ve Freiburgu. Byl tu v té chvíli také Eugen Fink a opět se společně s Husserlem vydávali na filosofické procházky po okolí. Hlavním tématem hovorů byla ovšem fenomenologie a její role ve světě. Patočkovi se při té příležitosti dostalo Husserlova slibu, že přijede co nejdříve do Prahy, aby tu osobně a tím naléhavěji promluvil o úkolech fenomenologické filosofie tváří v tvář evropské duchovní krizi.

O Vánocích, které strávil Patočka ve Freiburgu, došlo i na Husserlovy vzpomínky z mládí, a tudíž i na Masaryka. Husserl vzpomínal, jak se v letech 1876–1877 sblížil s Masarykem, svým „prvním vychovatelem“, za společně stráveného studijního pobytu na univerzitě v Lipsku. Byl to Masaryk, který tehdy doporučil osmnáctiletému Husserlovi, ponořenému zde zatím do matematiky, studium filosofie u Franze Brentana, jak je předtím sám ve Vídni absolvoval a jak i Husserlovi později významně přispělo na cestě k fenomenologickému paradigmatu... Na Štědrý den dostal Patočka od Husserla dárek. Byl zvláště cenný, neboť dotýkaný oběma někdejšími lipskými přáteli: jednoduchý dřevěný čtecí pultík, který před více než půlstoletím Masaryk v Lipsku daroval Husserlovi. „*Stal jsem se tak dědicem velké tradice,*“ vzpomínal po letech Patočka.

Než se tak stalo, rozjela se v roce 1935 naplno činnost Pražského filosofického kroužku (*Cercle philosophique de Prague pour les recherches sur l'entendement humain*). Jeho nejširším programem „*je pěstění filosofie v duchu domácí tradice, Komenského, Bolzana, Masaryka, to jest ve víře v universální teoretické i praktické poslání filosofie,*“

referoval v *České mysli* Jan Patočka ve funkci sekretáře českého předsedy J. B. Kozáka, svého učitele na univerzitě (funkci německého předsedy Kroužku zastával Emil Utitz).

V duálním česko-německém založení – s rovnoprávností obou složek, propagovanou i neutrálním francouzským názvem Kroužku/*Cerclu* – se naposled projevil kosmopolitní duch česko-německo-židovské Prahy. Programové rozkročení mezi českou univerzitou a univerzitou německou (na které navíc působil značný počet německých židovských profesorů) bylo svého druhu kulturním gestem. Také poté, co koncem roku 1934 vypukly nacionalistické bouře kolem předání univerzitních insignií z německé univerzity na univerzitu českou.

Příznačnou osobností společné práce v Kroužku byl Ludwig Landgrebe, na něhož Patočka upomenul Husserl jako na svého někdejšího asistenta. Poté, co se stal v Německu tvrdě osočovaným za své smíšené německo-židovské manželství, stáhl se Landgrebe do Prahy a habilitoval se na zdejší německé univerzitě. Patočkovi byl v té době cenným partnerem v každotýdenních rozhovorech na husserlovská témata. Odbývaly se na procházkách po pražských ulicích, na kterých – vzhledem k tolika uprchlíkům před Hitlerem – leckdy častěji než čeština zněla intelektuální němčina.

Z české strany stahoval J. B. Kozák do *Cerclu* a jeho debat své žáky z Karlovy univerzity, bylo zde možné zahlédnout i jednoho z otců českého strukturalismu Jana Mu-kařovského a další reprezentanty Pražského lingvistického kroužku: oba kroužky se propojovaly v tématech a vzájemných souvislostech svého bádání.

Vrcholem prvního roku pražského *Cerclu* (členské přednášky se povětšinou odbývaly v Café Louvre, kde se již před první válkou scházeli pražští brentanovci) se stala návštěva Edmunda Husserla, jak ji přislíbil Patočkovi o předešlých Vánocích. V listopadu 1935 proslvil tehdy již šestasedmdesátiletý Husserl po dvou přednáškách na německé i české univerzitě. Staly se událostí, „za Husserlem“ se do Prahy sjeli zájemci z nejbližšího středoevropského okolí.

Pražské přednášky se spolu s vídeňskými téhož roku staly základem Husserlova vrcholného spisu *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Krizový stav, do něhož – naposled vinou pozitivistického scientismu – upadly speciální vědy a ve kterém ztratily lidský základ zkušenosti světa, je v *Krizi* pojat jako jeden z příznaků krize evropské humanity, s tušením temných běsů rozpoutávaných v Německu. Husserl se snaží dobrat toho, jak k odtržení věcí od předvědecké lidské zkušenosti došlo. Je třeba obrátit se k světu předvědeckému, světu před abstraktními pojmy – k *přirozenému světu našeho života*. Přirozený svět, *Lebenswelt*, to je „stálé žítí v jistotě světa“, obklopené horizontem známých a nepochybně jistých věcí, přijímaných člověkem v prvotních evidencích, na kteréžto půdě života mohou věci vycházet ze své skrytosti a zjevovat se ve vědomí.

Zde navázal krátce nato Jan Patočka. V roce 1936 vyšel *Přirozený svět jako filosofický problém*. Hned první věta tohoto Patočkova habilitačního spisu zní: „*Problémem filosofie je svět vcelku.*“ Člověk je sice bytost konečná, ale vztahuje se nekonečně k celku světa – „*jest částí světa, ale též má svět, ví o světě...*“ K přirozenému světu lidské existence se neobracíme „*v pouhé teoretické zvědavosti*“, ale protože „*hledáme život v jeho původnosti, smysl věcí i svůj vlastní,*“ ve snaze „*o celkové pochopení jsoucna*“, v hledání „*celku smyslu*“...

Za soumraku... za noci...

Emil Utitz dal od počátku Pražskému filosofickému kroužku nejen badatelský fenomenologický program, ale pojal do něho také utřídění a vzhledem k politické situaci i záchranu takřka nepřehledného rukopisného, dosud nepublikovaného díla Edmunda Husserla. Obtížné práce souhrnného zpracování těsnopisných záznamů Husserlových rukopisů se tu chopil Ludwig Landgrebe, poté co je do Prahy posílal z Freiburgu část po části Eugen Fink.

Předběžně o tom mohli členové Kroužku referovat na IX. filosofickém kongresu v Paříži v srpnu 1937, když zde poprvé (a ovšem i naposled) vystoupili společně na mezinárodní odborné veřejnosti. Na zpáteční cestě se Patočka v září zastavil ve Freiburgu u Husserla. S výjimkou zprávy o narození první dcery (pokřtěné Františka po Patočkově matce) byly zvěsti z Prahy chmurné. Zemřel Masaryk, Rádl se fyzicky zhroutil. Patočka se chystal Husserla povzbuzovat informacemi o pokračujících přepisech jeho rukopisů a také o tajném plánu dostat je za pomoci československých finančních kruhů ze stále stíněnějšího Německa. Zastihne Husserla v hluboké sklíčenosti. V plné platnosti jsou norimberské rasové zákony s osudovými důsledky pro německé Židy, Husserl se v Německu cítí jako vnitřní emigrant. „*Viděl jasně a bez iluzí rozpolcenost Evropy, viděl černě co do budoucnosti Československa a tlumil můj optimismus, který schvaloval jen jako mravní postoj, ne jako odhad situace.*“ Poslední den Patočkovy návštěvy upadl Husserl při koupání ve vaně natolik nešťastně, že si způsobil vážné zranění. Vyvinul se z něho vleklý zánět pohrudnice, kterému Husserl nakonec – v bolestech a pln starostí o své celoživotní dílo – v dubnu 1938 podlehne.

V Praze se ještě podařilo péči Pražského filosofického kroužku vydat knižně Landgrebem zredigovaný a dopracovaný Husserlův závažný rukopis *Erfahrung und Urteil*, naneštěstí právě ve dnech německého obsazení Prahy. Kniha byla okamžitě zkonfiskována a zničena.

Husserlovy rukopisy, v Praze trpělivě zpracovávané, potkalo na poslední chvíli zvláštní štěstí. V nervózní atmosféře po mnichovském paktu a odvolané mobilizaci (do které se i Patočka neúspěšně hlásil, odmítnut ze zdravotních důvodů), se v Praze objevil sedmadvacetiletý muž, „*kterému nebyla žádná cigareta dost silná a žádné riziko dost odstrašující,*“ charakterizuje jej Patočka. Ačkoliv v civilních šatech, dal se ten příchozí poznat jako františkán, páter Herman Leo van Breda, působící na univerzitě v belgické Lovani. Jevil starost o husserlovskou pozůstalost, včetně té pražské. Za cíl si dal vytvoření Husserlova archivu v Lovani. Následovalo Van Bredovo dobrodružné, krajně riskantní pašování všech dochovaných Husserlových rukopisů, v počtu desítek tisíc stránek, jak z Německa, tak z Československa, zakrátko okupovaného – jeden z nejnepřínavějších příběhů z dějin filosofie.

Po 15. březnu 1939 byl na německé univerzitě, do jejíhož čela se dostali nacionálně socialističtí radikálové a postupně ji čistili v árijském duchu, Ludwig Landgrebe zbaven docentury. Vydal se i se svou židovskou manželkou oklikami do Lovaně – do čerstvě zřízeného Husserlova archivu, aby zde pokračoval v přepisech Husserlových rukopisů a spolu s Eugenem Finkem připravoval jejich edice: do té doby, než v květnu

1940 zaútočí Hitler na Belgii. Také Emilu Utitzovi bylo na pražské německé univerzitě nadále zapovězeno pokračovat v profesorské funkci. V roce 1942 skončil v terezínském ghettu, na rozdíl od jiných židovských profesorů německé univerzity zázrakem přežil díky duchovní posile, kterou tu čerpal z knih jako správce zdejší knihovny...

Jan Patočka přednášel na filosofické fakultě až do uzavření českých vysokých škol po 17. listopadu 1939, poté už jen vyučoval na gymnáziu, staral se klopotně o obživu rodiny, rozrostlé mezitím o dceru Janu. V závěru války byl totálně nasazen jako pomocný dělník na stavbě vinohradského železničního tunelu, v únoru roku 1945 tu zažil jeden z náletů, zvláště postihující pražské Vinohrady. Za houkání sirén při podobném náletu bude spěchat paní Helena tramvají do nemocnice k porodu třetího Patočkova potomka, syna Jana.

Mezi tím vším usedal Patočka k domácí práci nad privátními rukopisy, z nichž mnohé (věnované mýtu, pojmu světa či světových dějin) budou ovlivňovat další zpracování těchto témat či tvořit náčrty k příštím rozsáhlejším pracem. Kratšími publikovanými texty se promýšlí do dobového kontextu. Hned v roce 1939 se dostal ke čtenářům sešitek *Česká vzdělanost v Evropě* z edice *Svazků úvah a studií*, kterou začal František Kovárna coby posilu vydávat uprostřed marasmu druhé republiky. Tradici české vzdělanosti zde Patočka vykládá v sounáležitosti s kulturou Evropy, s její tradicí antickou a křesťanskou a osvícenského „věku rozumu“, z domácích zdrojů doplněnou (s odkazem na Masaryka) o „*neodmyslitelný moment ideje humanitní*“.

Právě „*myšlenku vzdělanosti v její aktuálnosti*“ zdůraznil Patočka v jedné ze svých prvních statí v kulturně-politické revui *Kritický měsíčník*, vydávané od roku 1938 Václavem Černým, Patočkovým druhem a spolužákem z filosofické fakulty. Ve spolupráci mladých mužů, nedávno třicátníků (k Černému a Patočkovi se tu přidružuje František Kovárna), kryla se „aktuálnost“ vzdělanostní myšlenky se společnou starostí o udržení domácího duchovního života. To pak neznamená „*vzdělávání*“ – píše jindy Patočka v *Kritickém měsíčníku* – „*toliko blažené obohacování, nýbrž bolest a boj*“, také se sebou samým, o „*probudivší se svobodu*“, která by „*odkryla to, co se zdálo, jako zdání, a tím,*

J. Patočka jako třídní na gymnáziu v Hellichově ulici v r. 1942

že přijala nebezpečí, získala teprve své plné bezpečí, získala pro člověka život z vlastního kořene, z vlastního základu“.

Proti iracionalitě soudobých běsů stojí tu vzmach rozumu – rozumu jako bytostné podstaty Evropy. Nebot nikde „mimo Evropu nekroužila žádná kultura tak ustavičně kolem přirozenosti rozumu“ a z druhé strany „žádné hnutí životní, které na svůj prapor nenapsalo myšlenku, pochopení, rozum...“, nevedlo k ničemu jinému než k novým formám primitivismu“ – píše Patočka za zády protektorátního cenzora v časopise *Život* v roce 1941.

K rozumu v jeho ideálně humanitním založení Patočka odkazuje s odvoláním na duchovní tradice německé kultury, o kterých tehdejší oficiální propaganda zarytě mlčela. Označil-li již dříve osvícenství za jednu z os evropské kultury, připomíná Patočka „filosofii humanity“ promlouvající ze „zvroucneného osvícenství“ jednoho z německých klasiků, J. G. Herdera. V roce 1941 – ve kterém vyhlásil Heydrich stanné právo s represemi proti domácímu odboji – překládal Patočka pro Laichterovo nakladatelství pod titulem *Vývoj lidskosti* podstatný výbor z Herderových *Idejí k filosofii dějin lidstva* a *Listů k podpoře lidskosti*. O rok později – v roce heydrichiády a pravidelných transportů do Terezína (v jednom z nich byl i Emil Utitz), za rozběhlé už mašinerie a byrokracie holocaustu, s konečným cílem zatím ještě netušené, evropským duchem nepochopitelné hrůzy – se Patočka v druhém sešitu pro Kovárnovy *Svazky* dovolával „dvojího rozumu a přírody v německém osvícenství“. Aníž se obával napsat, že německé myšlení „ve světovém názoru národně-socialistickém stmelilo iracionalismus účelů s tuhým racionalismem prostředků“.

Antiteze nejen přírody a dějin, ale též časovosti a věčnosti, je námětem třetího Patočkova válečného sešitku (z roku 1944) *Symbol země u K. H. Máchy*. Základní, vědomě mytickou figurou v rozpětí, jež „Mácha cítí jako osu lidského života“, je země – „matka-země“, země rodička, jejíž podstata „je táž jako podstata času: věčně živého povstávání a zanikání“, která „cítí v člověku, cítí a myslí námi a v nás...“

Na cestě k únoru 1948: idea ohrožovaná ideologií

Hned po válce byla obnovena výuka na vysokých školách, ve spěšné snaze dohnat ztracená válečná léta. Na filosofické fakultě Karlovy univerzity vypsál Jan Patočka na počátku léta 1945 kurs *Přehledných dějin filosofie*. Předstoupil tehdy před auditorium složené do značné míry ze starších ročníků, přestárlých maturantů, kterým bylo po násilném uzavření vysokých škol odepřeno studovat. Toto akademicky ještě nezavěšené posluchačstvo bylo třeba uvádět do filosofie z jejího gruntu, z filosofie řecké, kde dostala filosofie nejen své jméno, ale i své poslání – umožňovat „vnitřní proměnu člověka z vlastního myšlenkového úsilí o pravdu“.

Patočkův kurs z dějin filosofie se stal pro mnohé z jeho studentů záhytným bodem; po léta se k těmto přednáškám vraceli jako k zážitkům na způsob iniciačních mystérií. Scénicky byly dokonalé – vzpomínali –, zvláště ty večerní, když někdy vypadl proud, pokračovalo se při svíčkách a Patočkův zvětšený stín se rozběhl po stěnách, aby magicky nasvětlil a zdesateronásobil filosofovo přemýšlivé přecházení, nenapodobitelná gesta rukou, kterými jako by vábil a stahoval myšlenky z nebe. Patočka mluvil spatra, pokaždé jen a jen pro tu chvíli, činil posluchače přítomnými svého přemýšlení – živé filosofie.

V prvním, dvousemestrálním kursu provedl Patočka své žáky nejstarší řeckou filosofií, tedy presokratiky, v následujícím školním roce 1946/1947 vyložil postavu Sókratovu, až k onomu „*uvědomění, že myšlenkou samou je možno ovlivnit nejhlubším způsobem náš vztah ke světu a k sobě, proměnit jej ve vztah uvědoměle odpovědný*“...

Zde se doplňoval pedagog se společenskou rolí, které dnes říkáme „veřejný intelektuál“. Díky širokému spektru domácích časopisů, ve kterých se dalo v krátkém mezidobí let 1945–1947 svobodně publikovat, se Patočka plně zapojil do dobových debat. Čteme jeho texty nejen v *Kritickém měsíčníku*, ale také v protestantsky orientované *Křesťanské revui*, v *Naší době*, jedné z nejstarších názorových revuí, založené ještě Masarykem v roce 1893. Z většiny statí je patrná Patočkova snaha orientovat (čtenáře i sebe sama) v ideově a ovšem také ideologicky rozvichřené době, nechávat stranou efemeridy a dobírat se podstat.

Vnímavou reflexi té doby podal Patočka ve statí *Ideologie a život v ideji* v roce 1946, v lednovém dvojčísle *Kritického měsíčníku*. Idea jako taková „*musí být vtělena*“, přičemž se „*toto vtělení v životě týká našeho nejvlastnějšího nitra*“, osobního zápasu každého z nás, byť by přitom na nás „*život v ideji*“ sebevíc dorážely ideologie nejrůznějších kolektivismů, jež se na člověka dívají „*zvenčí jako na věc mezi věcmi*“.

V ideologiích cihá nebezpečí totalitní diktatury, pro kterou je – napsal Patočka – „*člověk pouhá drobná položka v celkovém rozpočtu, ovladatelná zvenčí i zevnitř; postarej se mu o hospodářské zajištění, dej uplatnění jeho masovému sebevědomí, organizuj jeho mysl propagandou, jeho volný čas a zábavu přiměřeným opatřením, a bude ti patřit úplně, a dokonce si bude domýšlet, že je svoboden a že to vše je právě uskutečnění člověka*“.

Proti ideologiím stavěl Patočka humanitní „*ideu člověka*“ a v tomto smyslu mu i po válce byl orientující postavou Masaryk. Jestliže se dalo donedávna vystačit se zjednodušeným, k dennímu užití uzpůsobeným chápáním Masarykova odkazu jako „*zvěstování bezpečného optimismu, civilizačního a morálního pokrokářství*“ – píše Patočka v *Naší době* –, nyní masarykovská tradice humanismu klade širší „*otázku po podstatě člověka*“, po metafyzickém přesahu života nad pouhou existencí uspokojující základní potřeby.

Charakteristicky zapadlo do tehdejší atmosféry posmrtné vydání Rádlovy *Útěchy z filosofie*, jak ji psal za války tužkou, upoutaný na lůžku. Svým metafyzicko-teologickým založením, svým morálním apelem (soudilo se povrchně, že stařecky moralistním) nárokovan *Útěcha* podřízenost člověka ideji mravního řádu jako naddějinné klenbě nad „*domnělým věděním*“ moderních věd, jejich „*konstruovaných faktů*“, stejně jako nad arogancí sebejistých ideologií. Do následné, nejednou nechápané debaty se Patočka zapojil několika časopiseckými texty, ve snaze zastat se filosofa, jehož si od svých studií nade všechny doma cenil. *Útěchu* vykládal Patočka v tradici humanismu nejen českého, masarykovského, ale i evropského, vtisknutého Evropě jako řecké dědictví, v platónské metafyzice idejí. Jde tu, dovozuje Patočka, „*o metafyzickou skutečnost poslední, pravdy, jež objasňuje všechno tím, že dává smysl ve svém celku, a tím projasňuje život i vše, čím život je obsažen a obklopen*“, přičemž z něho „*ukazuje mimo sebe, nad sebe*“, k tomu, „*co není z tohoto světa pouhých faktů a pouhé objektivity... , ukazuje k věčnému...*“ Je součástí elementární otázky po „*celkovém životním cíli, po tom, co určuje*

život člověka“, za čím se „*trmácí světem hledaje a uskutečňuje své poslání*“. Myšlenku této „*trmácivé*“ cesty člověka dovádí Patočka do vlastního pojetí, které vtěluje do jednoho ze svých privátních rukopisů, příznačně nadepsaného *Věčnost a dějinnost*, počatého během roku 1947 (po únoru 1948 již bez možnosti být publikován).

Nebylo náhodou, že Patočka na fakultě vykládal v té době Sókrata. Viděl jej jako svého druhu prvního filosofa existence, jako „*objevitele lidské dějinnosti*“, s důrazem na sebeutváření založené ve vlastním bytí člověka. Takovýto mravní zápas je věcí ryze osobní, životní cestou, po které jde každý sám – nikoli veden morálkou veškerého, „internacionálně“ shluklého „lidského rodu“, jak to vytrubovaly polnice nastupující diktatury proletariátu.

„*Jsmo na tom zle,*“ zapsal si Patočka mezi reflexemi z filosofické četby ve svých soukromých zápiscích v lednu a únoru 1948, kdy politika přestávala být „*totěž co morálka*“. Ve všeobecném zmatení myslí a cítit zatěžko dosáhnout „*znalosti své doby: nemůžeme uvěřit všemu tomu zlému, co se v ní děje, a nemůžeme zase, aspoň pro nějakou chvíli, nevěřit...*“ Jako by se odhaloval „*nacismus v opravených vydáních znovu a znovu...*“, *malost a nízkost se činí povinným předmětem lásky, v rovnici hrubý a primitivní = dobrý...*“

V kursu dějin filosofie navázal Patočka v zimním semestru školního roku 1947/1948 Platónem a platonismem. Tímto svým životním tématem otevřel ústřední linii výkladu řecké filosofie, odkud se zpětně rýsoval i zřetelnější obraz Sókratův. Platónské přednášky trvaly po celý rok 1948 – rok radikálních společenských přeměn. Takových ovšem, s jakými platónská *metanoia*, zasahující nikoli nadýmající se kolektivity, ale mravní život jednotlivce, neuměla, ale ani nechtěla být v požadovaném zákrytu.

V posledním únorovém týdnu doléhal i přes zavřená okna do posluchárny filosofické fakulty hukot davu z blízkého Staroměstského náměstí, zaznívaly Gottwaldovy vzrušené výzvy z balkónu paláce Kinských k „*bdělosti a pohotovosti*“, neboť „*reakce usiluje o zpátečnický zvrat lidové demokratických řádů, aby mohla nerušeně terorizovat náš pospolitý lid...*“ Když pak 25. února Gottwald z korby nákladního automobilu na Václavském náměstí oznámil povykujícímu davu konečné „*vítězství pracujícího lidu*“ nad reakcí, táhlo večer pět tisíc vysokoškoláků (a byli mezi nimi mnozí Patočkovi posluchači) na Hrad, protestovat proti převratu, ke kterému právě došlo. Zbití cestou komunistickou policií (SNB) a příslušníky „*dělnických*“ Lidových milicí, nebyli prezidentem Benešem přijati: poslechl si jejich volání jen z otevřeného okna.

Od 26. února převzal všechny záležitosti na filosofické fakultě do svých rukou akční výbor: začaly komunistické čistky. S očima upřenýma do země mluví 4. března děkan J. B. Kozák na schůzi profesorského sboru o „*podchycení socialistické tendence v našem národě*“, jakož i o „*zastavení činnosti některých profesorů, asistentů a lektorů, vyloučení některých posluchačů ze studia...*“ Kozák nejmenoval. Proslýchalo se ale, že poroučet se mají předchozí děkan Josef Král, dále mimo jiné Václav Černý, František Kovárna, Jan Patočka... *tito* – jak je příčinnivě identifikoval deník *Mladá fronta* – „*kolaboranti, aktivní agenti a nepřátelé republiky*“.

Patočka nebude první na řadě, přísně střeží svou filosofickou věž ze slonoviny, jakkoli na její dveře buší dole politika. Sám sobě poctivě přiznával, že leccíms cítil se být zmaten a – dalek rychlých soudů – neschopen okamžitých rozhodnutí. Nad všechny

ideologismy stavěl ideje: masarykovské ideály humanitní pokoušel se hledat i v ještě neznásilném konceptu socialismu, nevybrakovaném z respektu ke svobodě. Oceňoval socialismus po stránce sociální, po selhavším předválečném liberalismu jako novou šanci humanismu, i když se takové projekce brzy – tváří v tvář nastupujícímu staliniзму – ukážou jako abstraktní a utopické.

Domněle uzavřený ve svém filosofování, zdál se tak být Patočka neškodný. Nalezl na fakultě dokonce přímluvce mezi umírněnými („dialektickými“) marxisty. Snad kdyby byl jen trochu vstřícnější, mohl by i dále přednášet. Nicméně to, že po jistém váhání odmítl přihlášku do komunistické strany, mu mnoho nepomohlo. Přednášky „idealisticky zaměřené“ docenta Patočky tak brzy nebudou doporučenímhodné. Patočkovi, protahovanému prověrkami fakultních politruků a podrobovanému náhodným kontrolám během přednášek, bylo ještě v letním semestru 1949 dovoleno začít (ale už ne dokončit) přednášky z Aristotela. Pro další školní rok 1950/1951 už ale byl propuštěn.

„*Rád bych křičel, než se udusím,*“ svěruje se jinak uměřený Patočka v jednom ze svých tehdejších dopisů, „*ale po rozboru situace jsem shledal, že by to bylo zbytečné...*“

Kulhavý poutník, na cestě...

Přednáška proslovená v roce 1950 Janem Patočkou ve Společnosti bratří Čapků, ve vzpomínce na „kulhavého poutníka“ Josefa Čapka, jako by byla metaforou. Člověk jde dějinami svou trmácivou, klopýtavou, veskrze lidskou cestou, ve „*spojitosti otázek bytí, času, člověka,*“ říká Patočka. Jde touto cestou, přijímaje konečnost svého životního pohybu, v setkání se sebou jako s duší vědomou si celku světa a bytí v něm.

J. Patočka v Ústavu TGM

Údajně byl pro Patočku hned po únoru 1948 připraven útek za hranice. Aby však ode všeho utekl, bylo by nemyšlitelné: útek z vězení byl nabízen i Sókratovi a také on odmítl opustit Athény... Opustit nelze ani věrné studenty. Posluchačka Eva Stuchlíková už sezvala ty, kterým se dalo důvěřovat, do svého smíchovského bytu. Totéž nabízel i posluchač Radim Palouš. Začala éra bytových seminářů...

Patočka zůstal, zvolil masarykovskou „práci drobnou“. Od roku 1950 se uzavřel do badatelské klauzury, dokonce s iniciálami TGM. Nebyl dosud zrušen Ústav T. G. Masaryka, založený v roce 1932 jako toho typu první „prezidentská knihovna“ v Evropě. Patočku tu přijali na místo interního badatele, s úkolem pořádat ústavní archiv. Ústav se v té době jevil jako zapomenutá enkláva v okolní duchovní pustině – téhož roku, kdy proběhl proces s Miladou Horákovou, která se k Masarykově odkazu přihlásila před svou popravou. V následujících čtyřech letech Patočka shromáždil soubor dokumentů o Masarykově boji proti antisemitismu rozpoutanému v závěru 19. století v tzv. hilsneriádě. V raných padesátých letech bylo takové bádání zcela nekonjunkturální, „duch doby“ popíral s Masarykem jakoukoliv souvislost. Navíc se tehdejší režim nerozpakoval vykazovat se antisemitskou zlovůlí: ve stínu šibenic, v politických procesech padaly žaloby pro zločinné sionistické spiknutí.

Jelikož nemělo masarykovské bádání šanci na zveřejnění a publikační možnosti byly v oněch letech tuhého stalinismu striktně omezeny, vrhl se Patočka do „práce domácí“ nad novými privátními rukopisy... „*O vzniku, problematice, zániku metafyziky a otázky, zda filosofie může žít i po ní*“ pojednává studie *Negativní platonismus*. Platónskou metafyziku idejí domýšlí tu Patočka do koncepce negativní Ideje v singularu – Ideje „s velkým I“, která je jen jedna a nemá žádný pozitivní věcný obsah; znamená „odstup od pouhé danosti a přítomnosti“, v úsilí o „zkušenost celkového smyslu“. Toto překročení „*pouhé danosti a přítomnosti*“, v osvobodivě „*zkušenosti svobody*“, svobody jako hodnoty metafyzické, je předpokladem dějinného bytí člověka: v *Kacířských esejích* o dvě desetiletí později bude toto překročení (iniciované v dějinách zkušenosti řecké *polis*) pojmenováno jako otřesení naivně přijímaného smyslu, od něhož se teprve bude datovat počátek dějin, duchovních dějin Evropy.

Situaci tehdejšího světa reflektuje Patočkova privátní studie *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*, rozvažující o krizi Evropy na pozadí její civilizační proměny v univerzální vědeckotechnickou „nadcivilizací“. Této proměně dala evropská modernita základní impulsy, po obou světových válkách a rozpadu koloniálních říší tu však zůstala Evropa vystavena konfliktu dvou nových planetárních impérií – americké verzi liberální demokracie a její misí „moderantního“ kapitalistického ekonomismu, a proti tomu socialismu v subverzi komunismu s jeho radikální ideologií celosvětové revoluce a s doprovodnou totalitární praxí... Patočkova *Nadcivilizace* vznikala s vyhrocenými událostmi za zády. Byla spuštěna železná opona a v probíhající studené válce, v roztržení na Západ a Východ, šlo o to, co lze ještě zachránit z hodnotového světa Evropy, z jejích tradic a kultury, neboli, jak píše Patočka v soukromé korespondenci: „*udržet čistým onen zdroj, z něhož proudí všechna krev poskytovaná světu*“.

Odtávání, tání, obleva...

Po Stalinově a Gottwaldově smrti v březnu roku 1953 svitla naděje na oblevu, ale ledový příkrov totality byl v té době ještě silný. Téhož roku, v atmosféře ideologického „boje

proti pozůstatkům masarykismu“, byl Ústav T. G. Masaryka převzat státem. O rok později byl zrušen, větší část archivu a nejcněnější část knihovny odevzdány Ústavu dějin KSČ, něco základní knihovně Československé akademie věd, zbytek archivu skartován... Patočka se opět ocitl „na cestě“, v pomyslném cestovním vaku však nesl „Masaryka“ s sebou: své životní téma, ke kterému se bude dál, zkoumavě a kriticky, vracet.

Na další (čtyřleté) období se Jan Patočka stal odborným pracovníkem na kmenologických pracovištích, ve Výzkumném ústavu pedagogickém a poté v Kabinetu pedagogických věd ČSAV. Komenský je vedle Masaryka druhou osobností českých duchovních dějin, které Patočka věnoval celoživotní pozornost.

Svým typem je Patočka-filosof *paidagógem* v onom řeckém, platónském smyslu – spíše *vychovatelem* než „vyučovatelem“. Takto Patočku přitahoval i Komenský – jako vychovatel orientující člověka na cestě „*k sobě samotnému*“. Jen tak lze vyvést Poutníka z labyrintu, v němž bloudí „*na útěku před sebou..., před svou konečností*“. Východiskem z labyrintu, k otevřenosti celku světa je Komenskému „všenařava“ prostřednictvím vzdělanosti. *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*, Komenského životní dílo, nedokončené, zapomenuté (teprve v r. 1935 objevené Čyževským v opise) přitahovalo Patočku, jako by psal Komenský tuto pansofii za něho: vědom si moderní krize, dovedl se vcítit přes tři století, do období třicetileté války, do tragiky Komenského úsilí vyvést evropské lidstvo z krize náboženských válek a jejich hekatomb pomocí všeobšhlé reformy tehdejšího vědění.

Od 1. ledna 1958 – za postupného, několikrát přerušného „odtávání“ přemrzlé totalitní krusty z konce padesátých let – byl Patočka v akademických strukturách zařazen jako pracovník edičního oddělení Filosofického ústavu ČSAV, s povinností redakční přípravy filosofických publikací a jejich překladů. Dál se přitom prohloubeně věnoval Komenskému, zapojoval jej do svých úvah dějinněfilosofických i fenomenologických. V širších evropských souvislostech zkoumal celý rodokmen domácího myšlení, do něhož vsadil také Františka Palackého, především se však zabýval Bernardem Bolzanem, v nápovědi Bolzanova významu jako „předchůdce“ fenomenologie, ve spojnici Bolzano–Husserl. Nezůstane posléze jen u redakční a editorské práce: v Nakladatelství ČSAV bude moci vyjít dlouho připravovaný, souznící Patočkův překlad Hegelovy impozantní *Fenomenologie ducha*, v originálním převodu hegelovského pojmosloví a s obsáhlým komentářem.

Politické a společenské poměry se od konce padesátých let uvolňovaly do té míry, že bylo Patočkovi povoleno „cestovat pracovně“ do zahraničí. Český, zároveň „na kapitalistickém Západě“ respektovaný filosof představoval dobrý vývozní artikl, třebaže nemateriální: doklad kulturní otevřenosti a širších rozhledů obrozujícího se komunistického režimu. Zvané přednášky na německých univerzitách umožnily Patočkovi obnovit kontakty započaté před válkou a před spuštěním železné opony, především s Finkem a Landgrebem. Také díky těmto podnětům se soustavněji vracel k práci na vlastní fenomenologické systematice, snažil se svá dosavadní bádání uvádět na fenomenologický půdorys.

Vracel se na pole dějin filosofie, především „světové“, resp. kosmicky uvažující filosofie řecké. Plně jej zaujalo Aristotelovo pojetí pohybu – zvláště jestliže by se dalo aplikovat nejen na procesy světového dění, ale také na přirozený svět lidské existence v něm. Tato myšlenka (probíraná Patočkou od roku 1953 v člancích pro

časopis *Vesmír*) prostupuje knihu *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové* z roku 1964, s podtitulem „studie z dějin filosofie od Aristotela k Hegelovi“, jednu z mála větších autorských prací, kterým bylo za Patočkova života dopřáno vyjít doma knižně. Aristoteles přinesl svému autorovi oficiální uznání v akademické obci, dostalo se mu za něj „druhé habilitace“, tzv. „velkého doktorátu“ (Dr.Sc.), začalo se uvažovat o profesuře.

Ve Filosofickém ústavu už také přestal být Patočka pouhým „pracovníkem edičního oddělení“. Zdejší donedávna bigotní marxismus procházel revizemi, přecházel „od klatby k dialogu“ s do té doby nepřátelskými světonázory, fenomenologii nevyjímaje. Patočka byl tomuto dialogu – odbývajícimu se povětšinou v ústavních seminářích – nanejvýš otevřen: vstřícně ke Karlu Kosíkovi (jehož *Dialektiku konkrétního* podrobil dialektické, nicméně v konečné syntéze uznalé kritice), k Milanu Sobotkovi, s nímž dialekticky přečetl Hegelovu *Fenomenologii ducha*, nejotevřeněji k Ivanu Dubskému... těmto „existencialistickým kádrům“, jak je ve svých udáních pro StB nazýval dlouholetý konfident Egon Bondy, když o Patočkových seminářích zpravodajsky informoval: Patočka šíří „výklady vyložené buržoazní a náboženské“, ve kterých – žaloval Bondy – „se ani jednou nevyskytne pojem marxismus!“

Po Patočkových přednáškách na západoevropských univerzitách (přednášel v Cáhách, Bonnu, Kolíně nad Rýnem, Freiburgu, Lovani, Mohuči...) zbývalo pozvat filosofa také na Karlovu univerzitu. Stalo se tak po téměř patnácti letech od jeho poslední přednášky na filosofické fakultě, v říjnu 1964, od kteréhožto data zde začaly Patočkovy externí čtvrtetní přednášky – nepovinné, příznačně od 12 hodin, namísto polední přestávky. Během roku dal Patočka těmto přednáškám písemnou podobu nazvanou *Úvod do studia Husserlovy fenomenologie*. Po dlouhé době to byl u nás první dotyk s fenomenologickou filosofií.

Jedním z příznaků uvolňujícího se režimu šedesátých let se stal bohatší kulturní život. Bohatší o literaturu kvapem se vzdalující kánonům socialistického realismu, o prostořeká divadla malých forem, o kinematografii nové vlny, o nového ducha vanoucího výstavními síněmi i vyzářujícího z obrazů, které právě vznikaly v ateliérech. Patočka vede rozhovory s Mikulášem Medkem nad jeho surrealistickými obrazy, společně s Medkem diskutuje v hudebním klubu Reduta se sochařem Janem Koblasou, reflektovaně čte básně Hrubínovy a Holanovy, ale také Hrabalovy povídky či texty Ivana Vyskočila, jejichž dramatických forem byl jako častý návštěvník divadel a divadélek svědkem v Redutě či v Divadle Na Zábradlí.

Svébytným médiem se v šedesátých letech staly nové kulturní časopisy. Patočku pro sebe objevila *Tvář*, asi nejodvážnější časopis tehdejší doby. V pojednání *K prehistorii vědy o pohybu: svět, země, nebe a pohyb lidského života* (1965) zde Patočka dále rozvinul svou teorii životního pohybu – pohybu, jenž je jedinečným „médiem setkávání s věcmi ve světě“. Tato zkušenost se primárně uskutečňuje naší „tělesností“, čímž se také – uvažuje Patočka s fenomenologem tělesnosti Merleau-Pontym – dobíráme celku světa, k němuž se tělo (nikoli psycho-fyzicky daný organismus, ale „tělesný subjekt“) vztahuje jako jedna z jeho částí.

Patočkovo životní téma, kterým je pojem přirozeného světa, bylo tedy dále rozpracovááno. Přitom byla knižní podoba Patočkovy prvotiny z roku 1936 prakticky nedostupná, v Univerzitní knihovně zůstávaly její výtisky v trezoru. Za této situace se obec Patočkových posluchačů stále důrazněji dožadovala nového vydání. Autor se zpěchoval,

vždyť od té doby doznal pojem přirozeného světa v jeho úvahách velkých proměn. Svolil nakonec pod podmínkou, že nové vydání opatří obsáhlým doslovem, který by byl původnímu textu jakousi oponenturou. Patočka na tomto doslovu pracoval po celý rok 1968, označovaný jako „rok nadějí“ – v případě *Přirozeného světa* „v naději“ na jeho přislíbené druhé vydání v roce 1969 v nakladatelství Československý spisovatel. Podle tohoto časového plánu Patočka svůj doslov přímo nadepsal: „*Přirozený svět*“ v *meditaci svého autora po třiatřiceti letech*.

Rok 1968 nezastihl Jana Patočku, jako tehdy mnohé, mezi rétory na tribuně... „*Posledně jsme myslím hovořili o Aristotelovi*“, řekne na úvod s uměřeným sarkasmem v nabitě aule maxima na filosofické fakultě, když tu po téměř dvaceti letech bude zahajovat svůj návrat k přednáškové činnosti, napříště už nejen externí.

Patočka se obracel v té době na studenty jako na předvoj inteligence, která je – zdůrazňoval – principiálně zakotvena „v obecnosti rozumu“, což evropské civilizaci vtiskuje „*racionální a racionalizační vůli*“. Je to právě „*mladá inteligence*“, která může předat společnosti „*svou eminentně aktivní a oživující sílu*“. Nežůstane-li studentem pouhou hlučně demonstrující masou, vyživující se „v *negaci jako jediném prostoru své svobody*“, může se stát přirozenou opozicí nejen proti byrokratickému establishmentu, ale i účinnou silou, jíž by se dalo „*čelit zhoubným tendencím*“ ohrožujícím evropskou civilizaci. Inteligenci – humanitní a Patočka soudí, že i technickou – k tomu předurčuje také trvalý „*smysl pro otázky*“, vystupňované intelektuální „*prostředky kritiky a kritičnosti*“, neustálé problematizování pohodlně zjednodušovaného „*vztahu k pravdě*“, jak to umožňuje „*originální přítomnost bytí v názoru naší mysli, tedy toho posledního smyslu a účelu, který formuje svět v celku*“.

Vědom si svého zařazení do akademických struktur, vkládal se Patočka zároveň do debaty o dosavadní podobě akademického života. V protestním rozkladu požadujícím zásadní reformu Československé akademie věd nalézáme mezi signatáři i Patočku. V časopise *Vesmír* se Patočka pozastavuje nad rozvojem soudobých exaktních věd, kdy se především pro ně vytvořilo „*velké středisko, k němuž se duchovědné ústavy připojují jen jako volný doprovod*“, aniž by se mohly stát ideovým svorníkem pro výzkumnou činnost speciálních věd. V týdeníku *Literární listy* v červnu roku 1968 uveřejnil Patočka – vedle proslulého manifestu *Dva tisíce slov*, aktivizujícího širší veřejnost k podpoře tehdejšího společenského pohybu (dva měsíce předtím, než jej přijely potlačit sovětské tanky) – úvahu *O principu vědeckého svědomí*, vždy nezbytně uvědomovaného „*na historických křížovatkách našeho života*“.

Zamyšlení nad tím, jaké má věda místo v duchovním životě národa, zapadají do tehdejších Patočkových úvah dobírajících se „*smyslu dneška*“ skrze „*smysl našich dějin*“. Ať už se zabývají „*ideou Národního divadla*“, „*falešnou teorií národa*“ ve vztahu ke Slovensku, nebo oním „*dilematem v našem národním programu*“, jaké v sobě obsahuje spor Jungmannova pojetí národa obrozeneckého, identifikujícího se jazykově, resp. etnicky, proti politicky definovanému „občanskému národu“, jak o něm přemýšlel „Bohemus“ italsko-německého původu Bernard Bolzano a po něm i Emanuel Rádl. Patočka se přidružuje Bolzanovy teze, podle které smysl národní existence „*neleží v přírodních*

danostech, nýbrž v morálních výkonech, jež činí národ upravdě dějinným“. Palackého koncept „přirozeného demokratismu“ označuje Patočka za jeden z konstruktů vzešlých z potřeby mravního ideálu v obnovované národní společnosti 19. století. Navrhuje přitom vyjít z faktu diskontinuity českých dějin – z cézury, po které namísto tradiční, hierarchické společenské struktury byla nová česká společnost budována zdola, od jejich spodních příčlů, přičemž se představa „elementárního demokratismu českého a zčásti i slovenského národa“ nabídl jako zvlášť „lichotící a svůdná“. Odtud také, v rámci tehdejší diskuse o charakteru domácího socialismu, pramení Patočkovy význačné, svým způsobem fatalistické konstatování, že „myšlenka rovnosti dovedená do plného vyrovnání“ je nám doma „srozumitelná a blízká“ a „naše vtělení do socialistického tábora je z tohoto hlediska pochopitelné a důsledné“.

Přednáška na téma „filosofie českých dějin“ proslvil Patočka v Klubu Socialistické akademie 23. dubna 1969 – v časových souvislostech víc než osudových: 1. dubna téhož roku projednávalo předsednictvo ÚV KSČ politickou situaci v zemi, půl roku po „bratrské pomoci“ armád Varšavského paktu v srpnu předchozího roku. „Po antisovětských výtržnostech, které vyvolaly v ulicích kontrarevoluční síly po vítězství čs. hokejistů nad sovětskými reprezentanty na mistrovství světa, se ukazuje, že nebyly odstraněny zdroje napětí spočívající v působení protisocialistických a antisovětských sil...“ Ústřední výbor KSČ vyhláší urychlenou „konsolidaci“, která smýkne s celou československou společností do období tzv. normalizace.

V duchu Patočkovy periodizace rozštěbila se nová diskontinuita v našich dějinách: země ve dvacetileté cézure oficiálně bude žít své další – jak to Patočka nazval – „malé dějiny“.

Znovu mráz...

Šrouby byly utahovány postupně. Patočka a jeho fenomenologické přednášky se zatím nezdály být tím nejnebezpečnějším „krizovým jevem“, režim váhal, co že to ta fenomenologie vlastně je a je-li mu nějak nebezpečná. Tak mohl Patočka (na poslední chvíli jmenovaný řádným profesorem) na filosofické fakultě ještě stále přednášet, ve školním roce 1969/1970 otevřít přednáškový cyklus *Fenomenologie*, který představoval pro nové, stále přibývající posluchače opět nový „úvod do fenomenologické filosofie“.

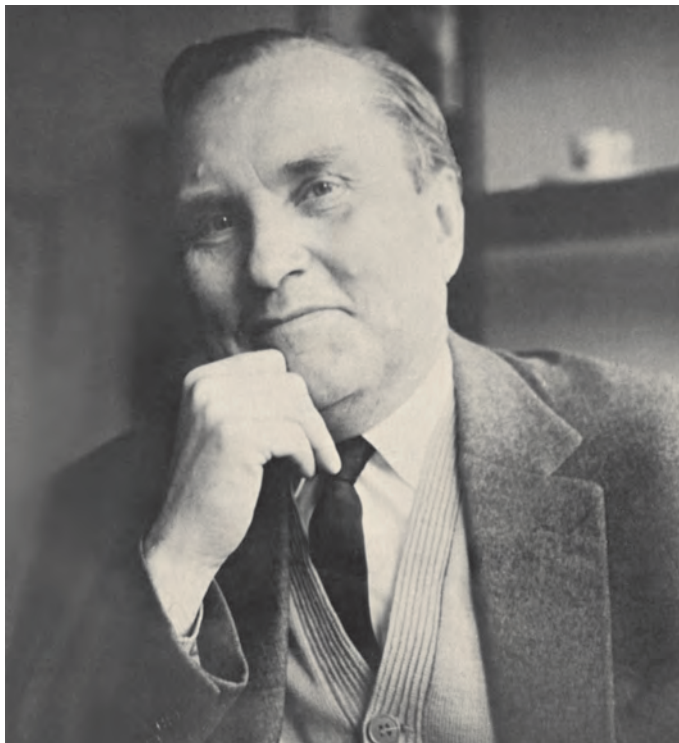
Patočka přednášel jako na ostrově, na němž se zachránili trosečníci. Kolem začala růst poušť. Většina nákladu (11 tisíc výtisků) knížky *O smysl dneška*, která shrnuje Patočkovy články z poslední doby, byla zničena. Nebyla jediná, která skončila ve stoupě. Rušily se nakladatelské plány, byly zastaveny celé časopisy, knihy začaly být stahovány z knihoven. K oddalovanému vydání *Přirozeného světa* s Patočkovým revizujícím doslovem dojde až v r. 1970. Kniha byla „zakázaná i nezakázaná“, cenzura ji neschválila do širší distribuce, ale v prodejně nakladatelství Čs. spisovatel se vydávala za 20 Kčs, ovšem jen proti písemnému potvrzení některé z oficiálních badatelských institucí, že bude užita „ke studijním účelům“.

V zužujícím se prostoru se Patočka chápal všech možností promlouvat, vyslovit se, interpretovat... *Hrst úvah nad Pambiblií J. A. Komenského* vyšla v jednom z posledních čísel literárněkritické revue *Orientace*, než byla zastavena. Dřív, než v lavinovitých zákazech vzalo za své Divadlo za branou a jeho inovativní režie Otomara Krejčí,

stačil se tu Patočka vyslovit alespoň v programech pro diváky k Čechovovu *Ivanovovi* a v roce 1971 k Sofoklovým dramatům *Oidipús* a *Antigoné*. V *Hudebních rozhledech* se zabýval dobou Beethovenovou a „německou duchovností“ s ní spjatou...

Mnohé vyslovuje Patočka v té době tím nejtradičnějším způsobem: v dopisech. V dopisech Hildegardě Ballauffové pokusil se pro německou čtenářku vyložit svůj koncept českých dějin, jejich vnitřní diskontinuitu, dilemata i bolavá místa. Patří mezi ně i odvěké „stýkání a potýkání“ českého a německého živlu, jež po léta vytvářelo v zemi specifický kulturní amalgám. Součástí intimní korespondence s paní Ballauffovou, určené pouze pro čtyři oči („Für Dich, Hildegard“, nadepisuje ji Patočka), stane se později Patočkův překlad Durychovy prózy *Boží duha*, s tématem nepravděpodobné lásky usmiřující běsy poválečného „konečného vyrovnání“ s Němci. Překlad i doprovodná Patočkova studie byly věnovány rovněž Hildegardě.

V jednom z posledních článků, jež mohl veřejně publikovat, pokusil se Patočka v *Křesťanské revui* v roce 1970 ohledat „duchovní základy života v naší době“. Odhlížeje od mizérie domácí, ocitla se celá Evropa v době „poevropské“. Tento nový, „podstatně materiální svět“, tato „nadcivilizace“ se svými „pouze generálními intencemi“, mezi nimiž vyniká „kolosálnost“, triumfující vědotechnika, tato „síla všech sil“, „masová demokracie“, celková „masovost života společenského a politického“, to vše v úhrnu znamená zánik staré Evropy. Život jednotlivce je zde uvrhován do vypjatých mezních situací, přitom v nezměnitelné situaci, „že jsme do světa postaveni, že v něm jsme a své

(foto Dagmar Hochová)

bytí musíme nést.“ Čelit tu může „pouze ten, kdo nalezl vlastní centrum, podle slov Josefa Čapka: *člověk s duší*“. Člověk jako „*bytost, která jsouc universální, mající vztah k universu, všemu se ustavičně blíží*“, jehož místo „*uvnitř světa*“ znamená být tu „*zároveň ve vztahu k němu vcelku*“... Téma duchovního života v době poevropské se stalo podloží Patočkových *Kacířských esejů*.

Školní rok 1971/1972 byl na Patočkových přednáškách ve znamení Platóna, zejména proslulého VII. listu a také *Ústavy*. Byl to příznačně poslední přednáškový cyklus, který směl profesor Jan Patočka na půdě Karlovy univerzity přednést. Neboť už byl *persona non grata*. V zahraničí vážen, doma vystavován všemožným obstrukcím. V dobové zkoušce ohněm, jakou byly všudypřítomné „prověrky“ ideologické pravověrnosti, Patočka neobstál. „*Řekl jsem jim,*“ komentoval to stručně, „*pokud jde o mne, myslím, že jsem osoba přesně definovaná. Oni s tím hned živě souhlasili a byli rádi, že mne mají tak rychle s krku...*“

V roce 1972 byl profesor Jan Patočka nuceně penzionován, potřetí vypuzen z univerzity. Přestal mít už cokoli společného také s oficiální akademickou sférou. Na XV. světový filosofický kongres v bulharské Varně v září roku 1973 byl sice pozván přípravným komitétem, ale nikoli zařazen do oficiální československé delegace. Rozhodl se tedy vydat se do Varny na vlastní pěst. Na kongresu vystoupil s přednáškou *Nebezpečí technizace ve vědě u E. Husserla a bytostné jádro techniky jako nebezpečí u M. Heideggera* – k nefalšovanému zděšení akademika Richty, vedoucího čs. delegace, tehdejšího ředitele Filosofického ústavu ČSAV, proroka „civilizace na rozcestí“, vzešlé z „vědeckotechnické revoluce“ jako vrcholné fáze socialismu. Richtova delegace se ve Varně nezmohla na víc než přerušovat z auditoria Patočkův projev hlasitým tleskáním a dupáním. Svou přednášku tak Patočka nemohl ani dokončit. Po návratu přišel o cestovní pas, ošálená Státní bezpečnost jej od té doby učinila předmětem svého trvalého zájmu.

Nemohl-li Patočka stát dále za univerzitní katedrou, oficiálně publikovat, tím důležitějšími se staly v sedmdesátých letech bytové semináře. Byly pořádány nejen „po bytech“, ale i v ateliérech, v divadelním zákulisí jako v případě Patočkových rozprav s tvůrčím týmem Divadla za branou, dokonce i v lékařském prostředí, máme-li situovat semináře o fenomenologii tělesnosti, pořádané psychology Jiřím Němcem a Petrem Rezkem.

Návazně na univerzitní přednášky se od podzimu 1973 scházeli Ivan Chvatík, Jiří Polívka, Jiří Michálek, Stanislav Sousedík, Milan Sobotka, Jaromír Kučera, Pavel Kouba a Miroslav Petříček na Patočkově domácím semináři a cílevědomě jej zaznamenávali na magnetofon. Po bytech se střídavě pořádaly přednášky věnované Platónovi, resp. tématu „duchovního života v naší době“. Šlo o to dobírat se skrze Platónovu osobnost (a neoddělitelně s ní i Sókratovu) dějinného smyslu evropské civilizace v okamžiku její krize. Tak také celý cyklus, přepsaný z magnetofonového pásku a upravený pro strojopisné samizdatové vydání, dostal později název *Platón a Evropa*. Přednášky s doprovodnými diskusemi a návaznými semináři – vpravdě „duchovní cvičení“ ve stylu řecké filosofické výchovy, svým způsobem záchranná v soumravné době – se odbyvaly pod pomyslnou egidou platónské *epimeleia tés psychés*, „*péče o duši*“. Péči, v jaké se duše (v zástupných termínech jako „subjekt“, „duch“ či „subjektivita“) obrací k sobě samé, chápe Patočka jako nejvlastnější ideu duchovních dějin Evropy, spočívajících v úsilí o život založený na rozumovém nahlédnutí a odtud na zahlédnutí pravdy.

J. Patočka
na jednom
ze soukromých
seminářů
(foto Jan Endrýs)

Kacířský filosof

V roce 1975 vyšly v samizdatové edici Petlice, organizované Ludvíkem Vaculíkem, *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Patočkovo vrcholné dílo, mimo jiné proto, že sem ústí všechno dosavadní filosofovo myšlení o dějinách. Shrnuje se tu i Patočkovo myšlení fenomenologické: jde o to *učinit zjevným* fenomén dějin a zároveň – v závěrečné syntéze obou Patočkových učitelů, Husserla i Heideggera – zasadit do něj lidskou existenci v porozumění konkrétnímu životu ve společenství, ve světě, v dějinách...

Ve své konečnosti je člověk nadán nekonečností svobody, s níž se mu otevírají možnosti a jejich tvůrčí uchopování v mezních situacích – čímž se stává bytostí dějinnou. Zárukou této dynamiky je nepřetržitě otřásání zaručených životních jistot, „*smyslu předem daného*“: prostor dějinnosti se otevírá teprve tímto otřesem, vpádem problematičnosti.

Místem, kde se do lidského života vlomila problematičnost, se stala podle Patočky řecká obec – *polis*: v zápase svobodných občanů o její politické směřování začínají dějiny. Problematičnost, jež je nyní s lidskou existencí neoddělitelně spjata, bude mírněna velkolepými pokusy ustavit velké metafyzické systémy. V překonání mytického polyteismu se propojí s monotéismem převzatým z judaismu, dá vzniknout křesťanství a umožní jeho vítězné ovládnutí evropského prostoru. Až se v jeho lůně zrodí novověká přírodověda, ukáže se nicméně, že od vědy a ani od jiné zvnějšíku dané instance absolutního smyslu nelze odvozovat smysl lidské existence, svou podstatou relativní. Avšak „*člověk nemůže žít beze smyslu, a to beze smyslu celkového a absolutního, nemůže žít*

v jistotě nesmyslnosti“. Patočka tedy navrhuje – a na pomoc si bere svou negativní Ideu – „osvojit si smysl jako cestu“. K člověku jakožto konečnému a svobodnému „náleží žít v ovzduší problematičnosti“, schopnost smysluplně existovat i ve smyslu „problematickém a hledaném“. Proto je i v *Kacířských esejích* tak zásadní postavou Platónův Sókratés... Ve volbě mezi „pravdu mít a pravdu hledat je třeba dát přednost tomu druhému“. Udržet se v tomto „postoji nezakotvenosti“ a z něho zodpovědně jednat, znamená žít „duchovním životem“, žít smysluplně v obci, žít dějinně. „Realizovat smysl absolutní a lidstvu přece přístupný, poněvadž problematický“ – ve svobodě napřené ke smyslu, což vcelku není nic jiného než „pohyb o sebe samu pečující duše“.

Během necelých dvou let se Patočka ocitne ve společnosti s těmi nemnohými, kteří se – jak předpověděl *Kacířskými eseji* – v duchu své starosti o duši začali „startovat o obec“...

Společně s Jaroslavem Seifertem, Václavem Černým, Václavem Havlem a dalšími osobnostmi podepsal Jan Patočka v r. 1976 protest adresovaný prezidentu Husákovi proti soudnímu procesu se členy undergroundových hudebních skupin The Plastic People of the Universe a DG 307 a s evangelickým farářem Svatoplukem Karáskem. Jan Patočka, ctitel „duchovnosti hudby Beethovenovy“, se ujal hudebních projevů „podzemních“. Venkoncem se mu ta hudba nelíbila, nekompromisně však hájil svobodu se jí vyjadřovat, bez ohledu na režimní souhlas či zákaz. Biblická slova užitá v jedné z Karáskových písní oslovila Patočku nadmíru: „Řekni ďáblovi: ne!“

S vyhlášením Charty 77 v lednu 1977 přijal Jan Patočka roli jejího mluvčího. Myšlenku univerzality lidských a občanských práv, která je třeba až do nejzazší meze hájit, chápal jako základní intenci této občanské iniciativy. Psal k tomu „bojové“, v strojopisných letáčích rozšiřované rozpravy o tom, co Charta 77 znamená. Pomáhaly čelit propagandistické válce, kterou režim rozpoutal proti „ztroskotancům a samozvancům“, jak o signatářích Charty (a o Patočkovi jako o „reakčním profesorovi, který se dal do služeb antikomunismu“) pamfleticky psalo *Rudé právo*, deník ÚV KSČ.

Od prvních dnů Charty se Patočka nasazoval s obdivuhodnou vervou, obcházel signatáře s agendou, vyřizoval, přesvědčoval i dodával odvalu – v enormní fyzické i psychické zátěži, přecházející v té době silnou akutní bronchitidu. Mezitím byl odvážen vyšetřovateli Státní bezpečnosti k stále častějším výsledkům v ruzyňské věznici, někdy celodenním, jindy trvajícím dlouho do noci. Václav Havel vzpomínal, jak i zde, v „čekárně na výslech“, podal mu Patočka se vši důstojností přednášku o nesmrtelné duši.

Režim byl zvláště podrážděn, když dostal Patočka příležitost o Chartě 77 informovat holandského ministra zahraničí Van der Stoela, který byl začátkem března na oficiální návštěvě Československa. Chartě se tím dostalo širšího ohlasu i v zahraničí. Patočka byl v té době už na dně svých sil. Po další celodenní „vyjíždce“ s vyšetřovateli konstatovala narychlo přivolaná lékařka extrémní srdeční slabost a objednala sanitku. Ani v nemocnici nepřestával Patočka pracovat, formuloval prohlášení o smyslu Charty, neboť „existují věci, pro které stojí za to také trpět. Že věci, pro které se eventuálně trpí, jsou ty, pro které stojí za to žít.“

Dne 13. března 1977 sdělilo vysílání Svobodné Evropy, že Jan Patočka zemřel v nemocnici v nedožitých sedmdesáti letech. Ještě téhož dne Chvatík, Petříček, Polívka,

Michálek, nejvěrnější posluchači bytových seminářů, odvezli za asistence Patočkova zetě Jana Sokola z filosofova bytu veškerou písemnou pozůstalost, aby snad nepadla do rukou Státní bezpečnosti – včetně rukopisu ležícího na významném místě pracovního stolu, opatřeného titulem *Evropa a doba poevropská*, jak se k němu snad hodlal Patočka po návratu z nemocnice ještě vrátit.

Po oznámení Patočkovy smrti byl nařízen rychlý pohřeb, aby se o něm stačilo dozvědět co nejméně lidí. Toho dne nebyly v celém Břevnově, kde se měl pohřeb konat, k dostání květiny. Věvec, který příteli Patočkovi objednal v květinářství básník Jaroslav Seifert, se na poslední chvíli záhadně ztratil. Před pohřbem začaly v Břevnově vynechávat tramvaje, smuteční hosté pospíchali na hřbitov pěšky. Mnohé z těch, které Státní bezpečnost nestačila předběžně zajistit, lustrovala ještě u hřbitovní zdi. Smuteční obřad se odbyval narychlo v hřbitovní kapli, kam se vešli jen nejbližší pozůstalí: ve vedlejším chrámu Svaté Markéty byl zapovězen. Nízko nad hřbitovem se vznášela policejní helikoptéra, abychom pro její hluk shůry neslyšeli slova kněze, spěšně provázejícího Jana Patočku na věčnost. Kdyby snad chtěl alespoň útržek modlitby zaslechnout někdo ze smutečních hostů, kterým se podařilo dostat na hřbitov, řvaly právě v tu chvíli z vedlejšího plochodrážního stadionu motocykly sportovního klubu Rudá hvězda, túrující své motory. Příslušníci tajné policie byli rozptýleni mezi hroby a zpovzdálí či za hřbitovnou zídkou inventarizovali přítomné, vybaveni špičkovou kamerovou technikou.

Pod neduživým březnovým sluncem klesá rakev do otevřeného hrobu. Jan Patočka, duchovní člověk i člověk dějinný, žije už teď na zemi svůj „druhý život“...

Patočkova odkazu se po jeho smrti chopilo společenství Charty 77 jako své stvrzující pečeti a mravního argumentu. Ať už mu rozumělo beze zbytku, anebo jen částečně, proneslo jej jako amulet až na práh radikální proměny, k jaké došlo v Československu po roce 1989. Mezitím mezinárodní ohlas Patočkova sókratovství vedl také ve světě k soustředěnějšímu čtení jeho díla. Patočkovy dějinně filosofické úvahy byly připomenuty i při koncipování ústavy sjednocující se Evropy. Jsou souhlasné s jejími duchovními principy, definují její identitu jako svébytného kulturního prostoru, založeného na kritickém rozumu a svobodě. Zůstávají živé i dnes, při našem zkoumavém váhání, nakolik zůstává Evropa stále ještě Evropou v původním smyslu.

Bude-li Janu Patočkovi, způsobu jeho filosofického života, rozuměno i novými generacemi, „mezi minulostí a budoucností“, bude to ověřením toho, že ještě existuje společenství myšlenky a nalézaného smyslu. Že duše nepřestává pečovat o sebe samu a přijímá tak zodpovědnost vůči dějinám. Bude tak nalezeno i pro filosofa odpovídající místo v naší paměti. Neboť, jak napověděl Jan Patočka, „filosofy jsou doopravdy ti, kdo dokáží proměňovat náš život, dát nám něco takového, o čem jsme dosud netušili, že to jest, a že co se nám zdá zbytečné a fantastické, je pravda pravdoucí...“

Před čtyřiceti lety, v den úmrtí Jana Patočky (1907–1977), v té době mluvčího Charty 77, odvezli nejvěrnější posluchači jeho přednášek a neoficiálních bytových seminářů z filosofova bytu veškerou písemnou pozůstalost, aby snad nepadla nenávratně do rukou Státní bezpečnosti. Toho dne symbolicky vznikl Archiv Jana Patočky. Ukrytá pozůstalost byla v následujících letech postupně přepisována z rukopisů, luštěna z mnohdy obtížně čitelných autorových náčrtů, tříděna, uspořádávána do tematických souborů a postupně samizdatově vydána v sedmadvaceti svazcích. Celý archivní korpus, soustředěný v letech 1977–1989, spolu s doprovodnými edičními a badatelskými aktivitami, se stal základem dnešního Archivu Jana Patočky, založeného při Filosofickém ústavu ČSAV 1. ledna 1990 a působícího v rámci Akademie věd České republiky do dnešních dnů.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

M. Devátá, J. Kocian, J. Pernes: **Českoslovenští komunisté a jejich strana**

Jan Vít: **Jan Patočka (English edition)**

Štefan Pilát: **Gorazd**

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Zdeněk R. Nešpor: **Česká sociologická encyklopedistika**

Milan Řípa: **Soukromý kapitál ve výzkumu řízené termojaderné fúze**

Jaroslav Pánek: **Historický ústav AV ČR**

Edice Věda kolem nás | Osobnosti
Jan Patočka | *Jan Vít*

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba WOW, spol. s r. o. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2017. Ediční číslo 12181. Tisk WOW, spol. s r. o., Washingtonova 1567/25, 110 00 Praha 1.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academiaknihy.cz | www.eknihy.academia.cz